

**MATĚJ BÍLÝ
MARIÁN LÓŽI
JAKUB ŠLOUF**

**NERVOVÁ VLÁKNA
DIKTATURY**

**REGIONÁLNÍ ELITY A KOMUNIKACE
UVNITŘ KSČ V LETECH 1945-1956**

Nervová vlákna diktatury

Regionální elity a komunikace
uvnitř KSČ v letech 1945-1956

Matěj Bílý
Marián Lóži
Jakub Šlouf

Recenzovali: PhDr. Jiří Křest'an, CSc.
PhDr. JUDr. Jakub Rákosník, Ph.D.

Vydaly
Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum
Ovocný trh 560/5, 116 36 Praha 1

Ústav pro studium totalitních režimů
Siwecova 2, 130 00 Praha 3

Redakce Marie Bernardová
Grafická úprava Jan Šerých
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vydání první

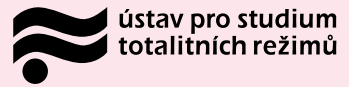
© Univerzita Karlova, 2019
© Ústav pro studium totalitních režimů, 2019

ISBN 978-80-246-4333-5 (Karolinum)
ISBN 978-80-88292-32-6 (Ústav pro studium totalitních režimů)
ISBN 978-80-246-4393-9 (pdf, Karolinum)
ISBN 978-80-88292-33-3 (pdf, Ústav pro studium totalitních režimů)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2019

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Ústav pro studium totalitních
režimů 2019

www.ustrcr.cz

OBSAH

Úvod	7
<hr/>	
1945–1948	23
Rekonstrukce regionálních elit KSČ	
Regionální aspekty voleb v roce 1946	60
Významy února 1948 pro regionální aktéry KSČ	104
<hr/>	
1948–1953	127
Regionální elity KSČ v letech 1948–1953	130
Hledání nepřátel uvnitř KSČ	150
<hr/>	
1953–1956	171
Stabilizace regionálních elit KSČ v letech 1953–1956	174
Protesty členské základny KSČ proti měnové reformě v roce 1953	196
Debata o XX. sjezdu KSSS a proměny legitimizace diktatury KSČ	233
<hr/>	
Závěry	281
Seznam zkratk	289
Seznam použitých pramenů a literatury	291
Jmenný rejstřík	300

ÚVOD

Regionální historický výzkum poválečných dějin se v českém akademickém prostředí po dlouhou dobu netěšil příliš dobré pověsti. Byl často marginalizován, či dokonce úplně přehlížen. Příčiny tohoto jevu obecně spočívají v samotném zaměření regionálních studií na události mimo hlavní centra rozhodování a v jejich omezení na úzký – nevyhnutelně specifický, a tudíž nereprezentativní – prostor. Při regionálním bádání navíc není jednoduché čelit dvěma závažným problémům: Autoři jsou často v pokušení přejímat a reprodukovat závěry celostátní historiografie, čímž nezřídka dochází k chybnému uplatňování perspektivy mocenského ústředí v lokálním prostředí. Nebezpečná je rovněž tendence k příliš detailnímu popisu místních událostí bez schopnosti generovat obecněji platné závěry. Regionální studie se tak snadno mohou stát místo historické analýzy jakýmsi „lokálními kronikami“.

Izolace regionální historiografie od „hlavního“ akademického proudu však vycházela též z obecnějších podmínek fungování historické vědy. V 90. letech se autoři zaměřovali převážně na mocenská centra a vnímali komunistickou diktaturu jako striktně hierarchicky řízenou strukturu, proto nedokázali v plné míře využít potenciál regionálních dějin. Toto rozdělení odborné produkce pak bylo v následujících desetiletích paradoxně ještě posíleno pronikáním moderních metodologických trendů západní historické vědy. Důraz se totiž přenesl na konceptuální myšlení, a naopak zájem mladší generace historiků o zkoumání rozsáhlejších pramenných celků i jejich řemeslná schopnost opatřovat si informace o regionech poklesly. Jejich práce navíc mnohdy začaly být pro regionální historiky terminologicky obtížně srozumitelné. Další překážky komunikace mezi regionální a akademickou sférou historiografie spočívaly ve změnách provozu vědy. Rozšiřování grantového principu financování vědy od roku 1993 a zavedení nových standardů hodnocení vědeckých výsledků v roce 2002 totiž vytlačila tradiční nositele výzkumu v regionech (archivy a muzea) z dosahu finančních zdrojů a jejich periodika odřízla od příspěvků autorů z akademického prostředí. Dialog akademické sféry s regiony tak výrazně ochabl.

Výše naznačené omezení vlivu regionálního výzkumu má pro vývoj české historické vědy velmi neblahé důsledky. Blokuje totiž velký potenciální přínos, který regionální historiografie nabízí pro porozumění moderním česko-

slovenským dějinám. Patrné je to obzvláště u období třetí republiky a následné diktatury Komunistické strany Československa (KSČ). Zde historiografie psaná centrální optikou nedisponuje dostatkem nástrojů k hlubší analýze některých klíčových problémů. Mezi ně patří zejména sociální příčiny nastolení a stabilizace státně socialistického zřízení, personální a organizační zabezpečení výstavby řídicích struktur komunistické diktatury či vývoj komunikačních mechanismů mezi různými organizačními stupni strany a mezi různými společenskými skupinami. Všechna tato témata je možno efektivně zkoumat pouze prostřednictvím kombinace pramenů centrální a regionální povahy. Kvalitně provedené regionální analýzy mohou v tomto směru přinést důležité poznatky, či dokonce podnětně problematizovat některé nedostatečně podložené axiomy centrálního narativu. Regionální historiografie tudíž pro akademický proud vědy představuje nanejvýš potřebný korektiv.

Naše kniha se pokouší zacelit výše zmíněné mezery v současném poznání. Analyzuje vznik a stabilizaci diktatury KSČ v letech 1945–1956 v regionálně komparativní perspektivě. Zaměřuje se přitom zejména na dvě hlavní otázky. První z nich je problematika personálního zajištění výstavby celostátní organizační sítě KSČ, tedy formování regionálních stranických elit a vývoj jejich metod výkonu moci. Druhým z nich je komunikace mezi různými úrovněmi komunistické strany, zejména funkce stranické struktury jako platformy pro koordinaci zájmů různých segmentů společnosti. Výzkum se zaměřuje na střední a nižší patra stranické hierarchie, tedy na úroveň krajů a okresů a jejich vztahy s členskou základnou i vedením KSČ. Pokrývá období od konce druhé světové války do první fáze destalinizace v Československu, tedy léta 1945–1956.

TEORETICKÁ VÝCHODISKA

Z metodologického hlediska monografie nepracuje s tradiční představou striktně hierarchicky řízeného totalitního státu, ale inspirovala se konceptem „panství“ (Herrschaft), odvozeným od myšlenek německého sociologa Maxe Webera.¹ Na něj následně navázal německý historik a sociální antropolog Alf Lüdtke svým pojetím diktatury jako sociální praxe.² Oproti dřívějšímu statickému a jednosměrnému chápání moci tyto přístupy kladou důraz na interakci a dynamičnost vztahu mezi vládci a ovládanými – na proměny výkonu moci, která není jednou provždy definována, ale její povaha je neu-

1 Srov. WEBER, Max: *Autorita, etika a společnost. Pohled sociologa do dějin*. Praha, Mladá fronta 1997.

2 Srov. LÜDTKE, Alf: *Einleitung: Herrschaft als soziale Praxis*. In: TÝŽ (ed.): *Herrschaft als soziale Praxis. Historische und sozial-antropologische Studien*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 1991, s. 9–66.

stále komunikována v rámci úsilí aktérů prosazovat své zájmy a legitimizovat své postavení. Přes komunikativní povahu vztahu mezi ovládanými a ovládajícími však vyjednávací pozice obou stran nejsou rovnocenné.

Pojmu „legitimita“ z výše uvedených důvodů nepřikládáme žádný právní ani morálně nadčasový význam. Legitimizaci naopak označujeme proměnlivý proces, ve kterém se příslušníci stranických elit snažili ospravedlnit existenci stávajícího mocenského uspořádání. Tomuto konceptu odpovídá též užívaný význam pojmů „státně socialistický režim“ a „stalinismus“, které chápeme jako specifický druh modernizační a zaopatřující diktatury, v níž se záměry radikálně reformovat společnost organicky pojily s represivními praktikami.³ Skutečnost, že analyzujeme význam komunikativních praktik a sociální politiky pro stabilizaci panství KSČ, přitom neznamená, že přehlídíme souběžný důležitý vliv násilí a bezpečnostního aparátu. Pouze svoji pozornost zaměřujeme na jiné, dosud opomíjené aspekty tehdejší komplexní reality a klademe si nad nimi odlišné otázky.

Analýza vývoje složení regionálních privilegovaných vrstev KSČ se metodologicky opírá o soudobé teorie elit.⁴ Primární výběr zkoumaných osob je definován na administrativním principu, podle funkcí zastávaných v rámci stranické hierarchie. Tento přístup vychází z celkového zaměření práce, která usiluje o objasnění fungování organizační struktury KSČ v okresech a krajích. Pro výkon panství v celostátním měřítku byla úloha regionálních elit naprosto esenciální. Největšímu vlivu se zpočátku těšili předsedové okresních a krajských organizací, později politici (respektive vedoucí) tajemníci. V centru pozornosti monografie proto stojí zejména držitelé zmíněných funkcí.

Administrativní přístup bylo však nutno kombinovat s komplexnější analýzou sociálních a klientelistických sítí⁵, prováděnou na základě studia rozsáhlé pramenné dokumentace. Díky tomu bylo možno ve výzkumu zohlednit i ty jednotlivce, kteří sice uvnitř stranické hierarchie nezastávali nejvýznamnější funkce, ale přesto se těšili značnému neformálnímu vlivu a byli pro výkon panství v daném regionu nepostradatelní. Komplikací pro popis vývoje těchto funkčních stranických elit se bohužel ukázalo být nekompletní

3 Srov. JARAUSCH, Konrad (ed.): *Dictatorship as Experience: Towards a Socio-Cultural History of the GDR*. New York – Oxford, Oxford University Press 1999.

4 Pro přehledné zpracování vývoje teorie elit viz PAVKA, Marek: *Kádry rozhodují vše! Kádrová politika KSČ z hlediska teorie elit. (Prvních pět let komunistické vlády)*. Brno, Prius 2003, s. 19–24; PEČKA, Emanuel: *Sociologické teorie elity*. In: KOUTSKÁ, Ivana – SVÁTEK, František: *Politické elity v Československu 1918–1948*. Praha, ÚSD AV ČR 1994, s. 13–32.

5 Pojem klientelistická síť užíváme v této knize pro označení takových společenských sítí, které fungovaly na patronážním principu a svým členům poskytovaly politickou ochranu či ekonomické výhody. Srov. např. NAXERA, Vladimír: *Korupce v komunistickém režimu a v průběhu postkomunistické transformace: studie korupčních, klientelistických a patronážních jevů z prostředí Československa/České republiky*. Brno, Doplněk 2015.

dochování archivních pramenů, které se týká zejména dokumentů z provenience okresních organizací KSČ v letech 1945–1948.

Provedená analýza vývoje regionálních stranických elit je inovativní také v dalším směru. Dosavadní historiografie totiž toto téma zkoumala buď pouze na území jednoho regionu,⁶ nebo sice v celostátním měřítku, avšak výhradně prostřednictvím statistických nástrojů.⁷ Tato monografie oproti tomu pracuje s daty z dvanácti regionálních jednotek (čtyři kraje a osm okresů), což výrazně zvyšuje reprezentativnost jejích závěrů a zároveň zkoumá situaci v regionech kvalitativní, nikoliv pouze kvantitativní metodou. To nám umožnilo věnovat pozornost nejen základním biografickým údajům o sledovaných funkcionářích, ale také prosopografii a jejich pozicím v širších mocenských vztazích. Kniha se navíc neomezuje pouze na rozbor vývoje složení stranických elit, ale analyzuje též proměny způsobů, jež tyto osoby používaly při výkonu svých funkcí a při řešení mocenských konfliktů. Díky tomu umožňuje daleko lépe sledovat, jak se panství KSČ na regionální úrovni v různých obdobích realizovalo.

Regionálně komparativní hledisko přináší podobnou výhodu také ve směru druhého hlavního tématu knihy – vnitrostranické komunikace. Vývoj komunikační praxe totiž mohl být paralelně zkoumán v různých společenských podmínkách jednotlivých regionů, aniž by docházelo ke zbytečným generalizacím typickým pro individuální regionální studie či ke ztrátě specifického regionálního kontextu, běžné u výzkumů závislých na informačních zdrojích ústřední provenience. V tomto směru se kniha výrazně liší od dosavadní literatury, která se při výzkumu interakcí různých stupňů stranické struktury omezovala výhradně na území jednotlivých regionů.⁸

Při takto široce pojaté regionální komparaci, která opět operuje s totožnými dvanácti územními jednotkami, nebylo možné studovat komunikační praxi a komunikativní praktiky v jejich každodenní podobě kontinuálně den po dni v rámci celého sledovaného období let 1945–1956. Bylo naopak třeba soustředit pozornost na dostatečně významné události, které vyvolaly obecnou diskusi zasahující do všech regionů, a mohly se tedy stát základem srovnání. Z toho důvodu jsme se zaměřili na takové situace, které přinesly zásadní změny do vnitřního života komunistické strany a do mechanismů nastolování a stabilizace jejího panství. Podle tohoto klíče jsme k detailní

6 Srov. ŠLOUF, Jakub: *Podvedená strana. Zrod masového komunistického hnutí na Plzeňsku, jeho disciplinace, centralizace a byrokratizace (1945–1948)*. Plzeň, Západočeská univerzita 2016.

7 Srov. MAŇÁK, Jiří: *Komunisté na pochodu k moci. Vývoj početnosti a struktury KSČ v období 1945–1948*. Praha, ÚSD AV ČR 1995; TÝŽ: *Proměny strany a moci II. Početnost a složení volených funkcionářských sborů KSČ 1948–1968*. Praha, ÚSD AV ČR 1998; TÝŽ: *Proměny strany moci III. Početnost a složení pracovníků stranického aparátu KSČ 1948–1968*. Praha, ÚSD AV ČR 1999.

8 Srov. KAŠKA, Václav: *Neukáznění a neangažovaní. Disciplinace členů Komunistické strany Československa v letech 1948–1952*. Praha – Brno, ÚSTR – Conditio Humana 2014.

analýze vnitrostranických diskusí vybrali následujících pět témat: první poválečné parlamentní volby v květnu 1946, monopolizaci moci KSČ v únoru 1948, hledání „vnitřních nepřátel“ v KSČ na přelomu let 1950/1951, měnovou reformu v červnu 1953 a projev sovětského vůdce Nikity Sergejeviče Chruščova na XX. sjezdu KSSS v únoru 1956.

Účelem výzkumu přitom nebyl popis samotného průběhu těchto událostí, ale analýza jejich dopadů na další podobu panství KSČ. Jednotlivé kapitoly se proto zabývají zejména komunikační funkcí stranické organizační struktury. Zkoumají, jakým způsobem mezi sebou vedla dialog různá patra stranické hierarchie od vysoce postavených představitelů KSČ, přes nižší funkcionáře, až po řadové členy a sympatizanty. Zároveň je pozornost věnována tomu, jakými prostředky a s jakými výsledky se pokoušely různé společenské skupiny a klientelistické sítě prosazovat své zájmy skrze stranické platformy.

Přednost zvoleného postupu spočívá v tom, že všechny zkoumané situace vyvolávaly velice silné reakce různých stranických aktérů, a tudíž vedly ke vzniku dostatečně podrobného pramenného materiálu vhodného pro detailní analýzu vnitrostranických diskusí. Bylo však zároveň nutno zajistit, aby výzkum nebyl nepřiměřeně redukován na „velké události“. Z toho důvodu jsme všechny sledované diskuse studovali v širším kontextu delších dějinných úseků, většinou v řádu několika měsíců, které zahrnovaly jak vlastní výjimečnou událost, tak také předchozí a následující období běžného stranického provozu. Kniha si tedy klade za cíl analyzovat dlouhodobější procesy a obecnější vývoj komunikační praxe.

Velká pozornost byla věnována výběru vhodných územních jednotek. Jak již bylo zmíněno výše, dosavadní historiografický výzkum se povětšinou omezoval na jeden region, ať už okres či kraj. Jednalo se tedy o výzkum postrádající potřebnou reprezentativnost k tomu, aby nabídl vlastní, z celostátní historiografie neodvozený, avšak zároveň obecně platný výklad. Z toho důvodu jsme zvolili regionálně komparativní metodu s větším množstvím zkoumaných územních jednotek. Zároveň však jedním z hlavních předmětů našeho zájmu byla komunikace mezi různými patry stranické organizační struktury. Proto jsme se zaměřili na sledování dvou různých úrovní a k analýze jsme vybrali čtyři krajské a osm okresních organizací KSČ, přičemž v každém ze zkoumaných krajů byly vždy studovány dva jeho podřízené okresy. Tím jsme si připravili vhodné podmínky jak pro postižení územní (horizontální) diferenciací analyzovaných procesů, tak pro zachycení interakcí jednotlivých (vertikálních) stupňů stranické hierarchie. Z hlediska počtu sledovaných regionálních jednotek i jejich systematického výběru tudíž kniha přesahuje obvyklou praxi.

Je třeba upozornit, že dvanáct územních jednotek tvoří jen malou výseč celkového množství všech krajských a okresních organizací KSČ. Připomeňme v tomto směru, že po reformě veřejné správy na počátku roku 1949 exis-

tovalo v českých zemích celkem 13 krajů a 187 správních celků s postavením okresu.⁹ Stranická struktura přitom od roku 1945 kopírovala územní členění státu (nejprve volební kaje a správní okresy, posléze správní kraje a správní okresy). Při zvolené kvalitativní metodě výzkumu však nebylo možno studovat všechny regiony, proto jsme museli sestavit dostatečně reprezentativní vzorek. Monografie tento problém řeší prostřednictvím konstrukce typů. Na základě kritérií, která zahrnovala geografickou polohu, hospodářskou strukturu, národnostní a náboženskou skladbu populace a historicko-politické faktory, byly vybrány ty krajské a okresní organizace KSČ, jež reprezentují všechny základní typy regionů českých zemí. Tento postup vycházel z hypotézy, že regiony s podobnými obecnými charakteristikami se budou vyznačovat srovnatelnými procesy a vývojem. Pochopitelně nebylo možné vyhnout se určité generalizaci, ale během samotného výzkumu se tato premisa nejednou ukázala jako platná.

Základním kritériem výběru krajských organizací KSČ bylo zastoupení jak celků situovaných v blízkosti centra (Praha), tak ležících ve větší vzdálenosti od ústředí (Plzeň, Olomouc, Ostrava). Za nutné jsme považovali rovněž proporcionální rozložení českých (Praha, Plzeň), moravských (Olomouc) a moravskoslezských (Ostrava) oblastí. Zároveň jsme přihlíželi též k důležitému poválečnému legitimizačnímu faktoru osvobození, a proto jsme zahrnuli do analýzy jak území kontrolované na jaře 1945 převážně armádou USA (Plzeň), tak sovětskou armádou (Praha, Olomouc a Ostrava). Ještě detailnější pozornost byla věnována volbě vhodných okresních organizací KSČ. Odsun německého obyvatelstva a jeho postupné nahrazování novými osídlenci vytvářely značně specifické podmínky v pohraničních oblastech, proto byly do výzkumu zařazeny jak ryze vnitrozemské okresy (Kolín, Prostějov, Příbram), tak také okresy pohraniční (Český Těšín, Jeseník, Tachov). Obyvatelstvo některých z těchto okresů se vyrovnávalo s dědictvím silné německé menšiny (Jeseník, Tachov), jiné okresy se vyznačovaly naopak početnou polskou minoritou (Český Těšín). Do výzkumu jsme zahrnuli městská sídla s průmyslovou výrobou (Plzeň, Ostrava), venkovské okresy s převažující zemědělskou produkcí (Jeseník, Tachov) i smíšené oblasti (Kolín). Zohledněny byly také regiony se silným společenským postavením katolické církve (kraj Olomouc, okres Příbram). Situaci komplikovala značně proměnlivá podoba územního členění komunistické strany. Výběr se proto musel omezit na ty krajské a okresní organizace, které existovaly kontinuálně po celé sledované období let 1945–1956. Respektovat bylo třeba též požadavek co nejkompletnějšího dochování archivních pramenů a uspořádanosti příslušných archivních fondů.

9 Zákon o krajském zřízení ze dne 21. 12. 1948, č. 280/1948 Sb.; Vládní nařízení o územní organizaci okresů v českých zemích ze dne 18. 1. 1948, č. 3/1949 Sb.

Tabulka č. 1: Vybrané krajské a okresní organizace KSČ

kraj	okres	geografická poloha	hospodářská struktura	národnostní skladba populace
Praha	Kolín	vnitrozemí	smíšená	česká
	Příbram	vnitrozemí	průmyslová	česká
Plzeň	Plzeň město	vnitrozemí	průmyslová	česká
	Tachov	pohraničí	zemědělská	německá menšina
Olomouc	Jeseník	pohraničí	zemědělská	německá menšina
	Prostějov	vnitrozemí	průmyslová	česká
Ostrava	Český Těšín	pohraničí	průmyslová	polská menšina
	Ostrava město	vnitrozemí	průmyslová	česká

Projekt upřednostnil komplexnější pohled na vývoj komunistické strany v českých zemích před povrchnějším studiem zahrnujícím celé území Československa. Toto rozhodnutí bylo učiněno s ohledem na výrazně nižší množství dochovaných pramenů ve slovenských regionech, kde mnohdy absentují veškeré dokumenty z provenience okresních výborů strany z let 1945–1948 i kádrové a disciplinární spisy, pro analýzu elit nepostradatelné. Česká a slovenská část analýzy by z toho důvodu byly založeny na pramenném základě rozdílného typu, což by výrazně snižovalo výpovědní hodnotu jejich vzájemného srovnání. Společenské a politické podmínky na Slovensku byly navíc v období třetí republiky natolik odlišné, že slovenské okresy nemohly ve výběru plně zastoupit české regiony obdobných typů. Výzkum by proto musel být rozšířen hned o několik slovenských krajů, aby byly jeho výsledky reprezentativní. Takové řešení bohužel značně překračovalo možnosti našeho výzkumného projektu. V budoucnu by však bylo nesporně přínosné, pokud by podobně koncipovaná analýza, byť založená na mírně odlišném pramenném základě, vznikla též pro území Slovenska. Přinesla by jistě podklady pro podnětné srovnání.

ARCHIVNÍ DOKUMENTY A DOSAVADNÍ STAV POZNÁNÍ

Při analýze vývoje regionálních elit i vnitrostranické komunikace jsme vycházeli z rozsáhlého studia archivních pramenů. Základním zdrojem pro nás byly dokumenty z provenience příslušných krajských a okresních výborů KSČ, v případě Plzně a Ostravy městských výborů KSČ v postavení stranického okresu. Písemnosti tohoto typu jsou uloženy v archivech zemské, oblastní, okresní a městské působnosti. Názvy konkrétních fondů a jejich umístění jsou uvedeny v seznamu na konci knihy. Z těchto stranických regionálních pramenů byly pro účely našeho výzkumu nejvýznamnější

zejména řady protokolů ze zasedání volených orgánů strany okresní i krajské úrovně – konkrétně šlo o zápisy z konferencí, z plenárních zasedání výborů a ze schůzí předsednictev. Tyto protokoly poskytují badateli základní přehled o vývoji vnitrostranických diskusí a formování komunistické politiky ve sledovaných regionech. Důležitá byla rovněž agenda stranického aparátu, z níž se však zpravidla nedochovaly dokumenty okresní provenience, proto se výzkum v tomto směru opíral převážně o písemnosti krajských sekretariátů. Ty jsou ovšem mimořádně cenné zejména z toho důvodu, že vedle zápisů ze zasedání sekretariátu zahrnují v některých případech též kádrové a disciplinární spisy umožňující rozkrývat širší kontext vnitrostranických sporů. Navíc krajské sekretariáty produkovaly specializované podkladové materiály k jednotlivým vnitrostranickým kampaním, prověrkám a diskusím. Všechny tyto druhy dokumentů zároveň poskytují množství důležitých biografických informací o jednotlivých aktérech.

Vedle stranických materiálů regionální povahy výzkum využíval též řadu archivních fondů z provenience různých oddělení sekretariátu ÚV KSČ. Pro analýzu politiky stranického ústředí vůči regionům jsou ve sledovaném období důležité zejména písemnosti Oddělení stranických orgánů ÚV KSČ, Organizačního oddělení ÚV KSČ, I. oddělení ÚV KSČ, Organizačního sekretariátu ÚV KSČ, Generálního sekretariátu ÚV KSČ a Kanceláře prvního tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného. V těchto fondech se nachází hlášení o vývoji situace ve sledovaných krajích a okresech, která byla do ústředí zasílána jak samotnými příslušníky regionálních elit, tak také instruktory a informátory centra. Agenda navíc zahrnuje záznamy o kádrových změnách a o způsobech řešení vážnějších vnitrostranických konfliktů. Jde tedy o nanejvýš důležité dokumenty, které doplňují a korigují písemnosti regionálního původu o pohled z vnějších perspektiv.

Vedlejšími zdroji informací byly také fondy jiných původců než KSČ, zejména materiály uložené v Archivu bezpečnostních složek a v Archivu Poslanecké sněmovny. Oba tyto zdroje byly využívány především pro analýzu složení a metod práce regionálních stranických elit. Výzkum naopak pouze okrajově reflektoval dokumenty z provenience národních výborů i akčních výborů Národní fronty, v tomto směru jsme se omezili jen na dílčí sondy. Soustavná analýza fungování regionálních orgánů veřejné správy by sice nepochybně poskytla řadu důležitých informací o výkonu panství KSČ, značně by však překračovala a rozměňovala hlavní témata projektu, tedy stranické elity a vnitrostranickou komunikaci.

Přestože tato monografie vychází převážně z primárního archivního výzkumu, hojně těží též z celkového horizontu současného poznání poválečného vývoje Československa. Historiografie v prvním desetiletí po listopadu 1989 přednostně zaměřila svoji pozornost na politické a bezpečnostní aspekty nastolení panství KSČ a na represivní mechanismy státně socialistického

režimu. V jejím výkladu dominovala optika mocenského centra. Odborný diskurs v tomto období výrazně ovlivňovaly faktograficky nesmírně přínosné a informované práce někdejšího exilového historika Karla Kaplana, které položily základ pro další výzkum.¹⁰ V posledních zhruba patnácti letech pak do české historiografie začaly pronikat také soudobé koncepty západních sociálních věd, přejímané zejména z výzkumu obou německých diktatur. Dosa- vadní pozitivistické východisko tak bylo doplněno o široké portfolio nových teoretických přístupů, například o pohledy sociálních¹¹ a kulturních dějin.¹² Jak jsme již naznačili, zároveň bylo výrazně revidováno také samotné pojetí moci, které již dnes mnohdy bývá analyzováno spíše jako vzájemné pouto mezi ovládajícím a ovládaným než jako jednosměrný vztah závislosti.¹³ Takový úhel pohledu umožnil studovat též modernizační ambice komunistických aktivistů a zaopatřovací aspekty státně socialistických režimů.¹⁴ Otevřel se tak prostor pro analýzu sofistikovanějších (sociálních a konzumních) forem stabilizace a legitimizace komunistických diktatur.¹⁵

V tomto kontextu se rovněž vyvíjela literatura zaměřená na dějiny samotné KSČ. Základní syntetickou prací o tomto tématu představuje kniha francouzského politologa Jacquesa Rupnika *Dějiny komunistické strany Československa. Od počátků do převzetí moci*, jež však bohužel zachycuje pouze období do roku 1948.¹⁶ Na moderní monografii zahrnující také období let 1948–1989 česká historiografie doposud čeká. Množství dílčích přípravných studií k tomuto účelu vznikalo v rámci dvou velkých grantových projektů Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky. První z nich *KSČ a radikální socialismus v Československu 1918–1989* byl realizován v letech 2001–2005 pod vedením Zdeňka Kárníka. V letech 2008–2012 pak navazující projekt *Komunistická strana Československa a bolševismus* vedl Jiří Kocian. Oba projekty postupně vytvořily osm svazků sborníku *Bolševismus, komunismus a radikální*

10 Srov. KAPLAN, Karel: *Nekrvavá revoluce*. Praha, Mladá fronta 1993; TÝŽ: *Pět kapitol o únoru*. Brno, Doplněk 1997.

11 Srov. HEUMOS, Peter: „Vyrhňme si rukávy, než se kola zastaví!“ *Dělníci a státní socialismus v Československu 1945–1968*. Praha, ÚSD AV ČR, 2006; RÁKOSNÍK, Jakub: *Sovětizace sociálního státu. Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945–1960*. Praha, FF UK 2010.

12 Srov. ABRAMS, Bradley, F.: *The Struggle for the Soul of the Nation: Czech Culture and the Rise of Communism*. Oxford, Rowman and Littlefield 2004; BRENNER, Christiane: *Mezi Východem a Západem. České politické diskurzy 1945–1948*. Praha, Argo 2015.

13 Srov. LINDENBERGER, Thomas (ed.): *Herrschaft und Eigen-Sinn in der Diktatur. Studien zur Gesellschaftsgeschichte der DDR*. Köln - Weimar - Wien, Böhlau 1999; PULLMANN, Michael: *Konec experimentu: Přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha, Scriptorium 2011.

14 Srov. JARAUSCH, Konrad (ed.): *Dictatorship as Experience: Towards a Socio-Cultural History of the GDR*. New York - Oxford, Oxford University Press 1999.

15 Srov. BLAIVE, Muriel: *Promarněná příležitost. Československo a rok 1956*. Praha, Prostor 2001, s. 302–308; McDERMOTT, Kevin: *Popular Resistance in Communist Czechoslovakia: The Plzeň Uprising, June 1953*. In: *Contemporary European History*, Volume 19, Issue 4 (2010), p. 287–307.

16 Srov. RUPNIK, Jacques: *Dějiny komunistické strany Československa. Od počátků do převzetí moci*. Praha, Academia 2002.

socialismus v Československu. Užitečnou přehledovou pomůcku pro badatele představuje rovněž *Schematismus k dějinám Komunistické strany Československa (1921–1992). Základní informace o ústředních orgánech a biografické údaje o vedoucích představitelích strany*, vydaný Národním archivem.¹⁷ Informační zdroje o stranických elitách ústřední úrovně výrazně rozšířil *Biografický slovník vedoucích funkcionářů KSČ (1921–1989)*, vzniklý v Ústavu pro studium totalitních režimů.¹⁸

Následující tituly ovlivnily naši monografii přímým způsobem. Četné podněty bylo možno čerpat z originálního pojetí, které v 90. letech přinesl do studia KSČ historik Jiří Maňák svými statistickými analýzami o složení členské základny a funkcionářských sborů.¹⁹ Druhým zdrojem inspirace pak byla početná regionální historiografie. Zde jsme se mohli opřít o některé práce reformních historiků z konce 60. let.²⁰ V největší míře jsme však vycházeli ze studií mladších autorů, vzniklých vesměs v posledním desetiletí, které nevyužívají regionální kontext pouze k potvrzování centrálních narativů, ale kladou si na jejich základě vlastní komplexnější otázky. Průkopnickou prací se v tomto směru stala kniha *Neukáznění a neangažovaní*, v níž se historik Václav Kaška zabýval problematikou fungování KSČ na krajské a okresní úrovni v jihomoravském regionu.²¹ Vývoj regionálních elit a vnitrostranickou komunikaci v západních Čechách analyzovaly texty Jakuba Šloufa.²² Proměny fungování a legitimizace státně socialistické diktatury v severomoravském pohraničí sledoval Jaromír Mrňka.²³ Vztahy mezi pouňorovou diktaturou a venkovskou populací v horním Polabí se zabýval Jiří Urban.²⁴ Francouzský historik Michel Christian provedl regionální komparaci KSČ a východoněmecké Sjednocené dělnické strany (SED).²⁵ Všechny výše uvedené práce společně zásadním způsobem změnilu podobu regionálně historického vý-

17 Srov. ŠTVERÁK, František: *Schematismus k dějinám Komunistické strany Československa (1921–1992). Základní informace o ústředních orgánech a biografické údaje o vedoucích představitelích strany*. Praha, Národní archiv 2018.

18 Srov. ANEV, Petr – BILÝ, Matěj (ed.): *Biografický slovník vedoucích funkcionářů KSČ (1921–1989)*. Praha, Academia – ÚSTR 2018.

19 Srov. MAŇÁK, J.: *Komunisté na pochodu k moci*; TÝŽ: *Proměny strany a moci II*.

20 Srov. BIEBERLE, Josef: K politickým procesům. Olomoucký případ 1949–1950. In: *Slezský sborník* 88, č. 3 (1990), s. 167–182; BRABEC, Václav: Vztah KSČ a veřejnosti k politickým procesům na počátku padesátých let. *Revue dějin socialismu*, roč. 9, č. 3 (1968), s. 363–387.

21 Srov. KAŠKA, V.: *Neukáznění a neangažovaní*.

22 Srov. ŠLOUF, Jakub: *Spríznění měnou. Genealogie plzeňské revolty 1. června 1953*. Praha, FF UK 2016; ŠLOUF, J.: *Podvedená strana*.

23 Srov. MRŇKA, Jaromír: *Svéhlavá periferie. Každodennost diktatury KSČ na příkladu Šumperska a Zábřežska v letech 1945–1960*. ÚSTR, Praha 2015.

24 Srov. URBAN, Jiří: *Kolektivizace venkova v horním Polabí*. Praha, ÚSTR 2017.

25 Srov. CHRISTIAN, Michel: *Camarades ou apparatchiks? Les communistes en RDA et en Tchécoslovaquie (1945–1989)*. Paris, Presses universitaires de France 2016.

zkumu státně socialistické diktatury a připravily půdu pro systematictější koncipovaný rozsáhlejší regionálně-komparativní projekt.

STRUKTURA KNIHY

Vlastní jádro monografie je členěno do tří chronologicky řazených oddílů. První z nich popisuje vývoj od jara 1945 do podzimu 1948, tedy od konce druhé světové války do implementace doktríny o „zostřeném třídním boji“. KSČ v tomto období uplatňovala koncept politiky orientovaný na výstavbu masové členské základny, na otevřenost strany středním vrstvám a na zajištění mocenských pozic v rámci Národní fronty. Zároveň vybudovala stranickou organizační síť a aparát. Strana se díky tomu postupně centralizovala a byrokratizovala. Tento proces vyvolával odpor regionálních stranických klientelistických sítí i lokálních stranických komunit, zejména v tradičním dělnickém prostředí. První kapitola tohoto oddílu zkoumá proces formování a obměny komunistických regionálních elit, o které se výstavba strany opírala. Další dvě kapitoly popisují, jakým způsobem fungovala komunikace mezi různými organizačními stupni strany při dvou klíčových událostech – přípravě parlamentních voleb v květnu 1946 a transformaci společenského systému po únoru 1948.

Druhý oddíl je časově vymezen podzimem 1948 a březnem 1953, kdy úmrtí sovětského vůdce Josifa Stalina a prezidenta republiky Klementa Gottwalda rychle vedla k zásadní proměně politické linie. V období stalinismu se plně uplatnil mocenský monopol KSČ, která se ve srovnání s předchozí dobou mnohem výrazněji uchýlovala k administrativním a represivním prostředkům. Strana usilovala o revoluční přeměnu společnosti, k čemuž mobilizovala řadové členy i další segmenty populace. Silně se opírala o stranický aparát vybudovaný v předchozím období, který se však nadále vyznačoval odstředivými tendencemi a vnitřními pnutími. První kapitola oddílu se zabývá vývojem krajských a okresních elit, jež prošly rozsáhlou personální obměnou. Druhá kapitola se potom věnuje fenoménu hledání „nepřátel“ uvnitř KSČ na regionální úrovni na přelomu let 1950/1951. Sleduje, jak během tehdejších diskusí komunikovaly různé typy stranických aktérů.

Třetí z oddílů zachycuje období od března 1953 do června 1956. Charakterizoval jej pozvolný ústup od revolučního étosu směrem ke stabilnějšímu výkonu panství, který se viditelně projevil například v zastavení dosavadní nadměrné fluktuace regionálních elit. Docházelo také k proměně způsobu, jakým se KSČ pokoušela legitimizovat svůj mocenský monopol. Ubývalo nejkřiklavějších represí a sílila snaha posilovat funkčnost administrativního aparátu. Zároveň strana začala klást větší důraz na zajištění životní úrovně obyvatel. První z kapitol tohoto oddílu se věnuje problematice stabilizace

regionálních stranických elit. Druhá popisuje protesty členské základny KSČ proti měnové reformě v červnu 1953, které se staly jedním z hlavních podnětů k výše nastíněným změnám. Poslední z kapitol pak analyzuje vnitrostranickou diskusi o XX. sjezdu KSSS. Výklad je zakončen II. celostátní konferencí KSČ v červnu 1956, jež završila počáteční fázi zmíněné proměny legitimizačních narativů státně socialistické diktatury.

REGIONÁLNÍ FÓRA VNITROSTRANICKÉ KOMUNIKACE

Než přikročíme k analytickým částem knihy, bude účelné stručně představit hlavní vnitrostranická fóra, o nichž pojednávají všechny následující kapitoly. Pozornost přitom nebudeme věnovat ani tak oficiální podobě stranické struktury kodifikované stanovami,²⁶ ale zejména jejich neformálním funkcím.²⁷ Nejnižším stupněm struktury komunistické strany byla členská základna, sdružovaná na územním a zaměstnaneckém principu v místních a závodních organizacích. Bezprostředně po válce se tento stupeň stranické hierarchie vyznačoval širokou spontánní aktivitou, která však po roce 1948 postupně odezněla. Provoz základních organizací se tak stával závislým na dohledu příslušných okresních sekretariátů, který zajišťovali referenti a instruktoři zpravidla v počtu 100–300.

Vlastní organizační páteř KSČ v regionech tvořily zejména okresní a krajský stupeň stranické hierarchie. Oba sestávaly jednak z volených orgánů strany, jednak z profesionálního aparátu. Formálně nejvýše postaveným voleným fórem byly okresní a krajské konference. Konaly se většinou jednou do roka, v případě krajů strana později přešla k dvouletému intervalu. Měly slavnostní ráz, který výrazně limitoval jejich využitelnost pro systematictější vnitrostranickou diskusi. Delegáty na konference vysílaly nižší stranické složky, jejich složení proto mělo reprezentovat sociální a územní strukturu strany. Počet delegátů dosahoval zpravidla 400–1200. Na konferencích byli na základě návrhů podřízených stranických organizací a podle připomínek vyšších instancí voleni vedoucí regionální funkcionáři. Předně šlo o členy výboru, který byl oficiálně řídicím regionálním orgánem strany v období mezi konferencemi, dále pak o předsedu tohoto výboru a o vedoucího tajemníka, odpovědného za fungování stranického aparátu.

26 *Organizační řád Komunistické strany Československa*. Praha, ÚV KSČ 1946; *Stanovy Komunistické strany Československa. Schválené celostátní konferencí 18. prosince 1952*. Praha, ÚV KSČ 1952; *Stanovy Komunistické strany Československa. Přijaté celostátní konferencí KSČ dne 18. prosince 1952 a schválené včetně změn X. sjezdem KSČ dne 15. června 1954*. Praha, ÚV KSČ 1954.

27 KAPLAN, Karel: *Kronika komunistického Československa. Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. Brno, Barrister & Principal 2009, s. 216.

Výbory organizací byly podobně jako konference sestavovány s ohledem na reprezentativní úlohu. Zahrnovaly tudíž zástupce všech hlavních profesních skupin a podřízených územních jednotek. Zastoupeny bývaly též nejdůležitější regionální úřady, průmyslové podniky a organizace Národní fronty. Okresní i krajské výbory zpravidla čítaly několik desítek členů. Plenární zasedání se většinou konala jednou měsíčně. Díky tomu ani výbory nebyly příliš praktickým nástrojem k vedení soustavné diskuse či k utváření rozhodnutí. Velkou část oficiálních rozhodovacích pravomocí výborů proto v běžném stranickém provozu přejímala jejich předsednictva a vedení sekretariátů.

Schůze okresních a krajských předsednictev měly na rozdíl od plén výborů ryze pracovní ráz. Předsednictva se těšila postavení nejlivnějších volených regionálních grémií. Jejich členy byli zpravidla držitelé nejvýznamnějších funkcí ve veřejné i státní správě a vrcholní představitelé aparátu strany. Vesměs šlo o neinformovanější osoby, přesahující svým rozhledem a konejmi daný stupeň stranické struktury. Schůze se konaly zpravidla jednou týdně, ve vypjatých okamžicích i častěji. Nízký počet účastníků, kolem deseti osob, umožňoval tvůrčí diskusi. Předsednictva proto přijímala nejdůležitější rozhodnutí a na základě instrukcí nadřízeného orgánu formulovala hlavní rysy regionální politiky. Usnesení připravená předsednictvem pak plenární schůze výborů většinou bez podrobnějších debat pouze formálně schvalovaly. Zasedání výboru a předsednictva řídil předseda organizace, který zpočátku představoval nejlivnější stranický post v regionu. Postupně však význam této funkce upadal a v roce 1953 byla zrušena úplně. V roce 1953 došlo zároveň k přejmenování předsednictev na byra, aniž by to jakkoliv ovlivnilo jejich činnost nebo postavení.

Okresní stupeň volených orgánů se svým složením výrazně lišil od stupně krajského. V okresních grémiích, zejména na konferencích a v plénech výborů, totiž zasedal mnohem větší počet komunistů vykonávajících běžná občanská povolání. V důsledku toho okresní fóra představovala pomyslná rozhraní mezi kariérní a zájmovou složkou strany. V diskusích na okresní úrovni probíhala mnohostranná komunikace mezi zástupci jednotlivých sociálních skupin a docházelo zde ke koordinaci politiky KSČ v různých společenských prostředích. Oproti tomu podstatná část funkcionářů krajské úrovně tvořila zcela svébytnou společenskou kategorii kariérních politických aktivistů, v mnohem větší míře izolovanou od svých původních společenských zázemí. Na krajské úrovni proto na rozdíl od okresů probíhala uvnitř strany spíše koordinace činnosti územních jednotek než sociálních skupin.

Vedle volených orgánů strany byl v poválečné éře v regionech vybudován také profesionální aparát, rozčleněný do sítě okresních a krajských sekretariátů. Tyto sekretariáty byly původně pomocným technickým zázemím strany, rychle se však personálně rozšiřovaly, začaly vykonávat řadu

specializovaných agend a oproti voleným orgánům se jejich práce mnohem rychleji centralizovala. Ještě před únorem 1948 proto aparát postupně převzal velkou část rozhodovacích pravomocí nejen od plén výborů, ale i od jejich předsednictev. V čele sekretariátu stál politický tajemník, označovaný později titulem vedoucí tajemník. V jeho rukou se koncentrovala většina faktických řídicích kompetencí.

Výše nastíněná hierarchická struktura přitom po celé sledované období let 1945–1956 nebyla jen nástrojem vedení strany k prosazování jejích záměrů v regionech, ale sloužila také jako komunikační platforma mezi jednotlivými úrovněmi strany a mezi různými společenskými skupinami, z nichž se rekrutovala členská základna. Komunikační procesy nebyly tedy jednosměrné. Výrazem tohoto stavu byly četné vnitrostranické diskuse a konflikty. Situaci níže postavených složek strany v komunikaci s nadřízenými orgány značně usnadňovalo nedůsledné dodržování byrokratických mechanismů, jejichž funkci v řadě ohledů zastíňovaly neformální praktiky založené nikoli na služebních, ale na osobních vazbách.

Kniha pro lepší názornost obsahuje velké množství citátů historických dokumentů. Při jejich redakčním zpracování byly respektovány běžné zásady edic novověkých pramenů.²⁸ Texty citátů byly upraveny podle soudobých gramatických pravidel. To se týká zejména překlepů, pravopisných chyb a interpunkce. Zároveň byly všechny běžné zkratky rozvedeny, výjimku tvořily pouze v hlavním textu definované zkratky názvů institucí, vysokoškolské tituly a zkratky slova soudruh („s.“). Veškeré ostatní ediční zásahy byly označeny hranatými závorkami „[]“, vypuštěné pasáže navíc znakem „[...]“. Názvy archivních dokumentů v poznámkovém aparátu nebyly upravovány a jsou citovány v původním znění, rovněž psaní velkých a malých písmen v dokumentech bylo ponecháno v původní podobě, i když neodpovídá současné gramatické normě.

Za cenné podněty při koncipování této monografie bychom rádi vyjádřili dík historikovi Matěji Spurnému, jenž s námi obětavě konzultoval řadu metodologických otázek. Důležitou zpětnou vazbu a podporu nám také poskytl historik Michal Kopeček a naši kolegové z Ústavu pro studium totalitních režimů, zejména náměstek ředitele Ondřej Matějka a vedoucí obou oddělení, v rámci nichž byl projekt postupně realizován, Milan Bárta a Ondřej Vojtěchovský. Rádi bychom též poděkovali archivářům, kteří nám s nadstandardní ochotou usnadňovali výzkum a zpřístupňovali dokumenty. Jde především o Františka Štveráka z Národního archivu, Jana Edla ze Státního okresního archivu v Tachově, Jiřího Jelena, Michaela Pešťáka a Jiřího Jíšu ze Státního

28 Srov. ŠTŮVÍČEK, Ivan (ed.): *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti. Příprava vědeckých edic dokumentů ze 16.–20. století pro potřeby historiografie*. Praha, Archivní správa ministerstva vnitra ČR 2002.

oblastního archivu v Plzni, Adama Skálu a Kateřinu Fantovou z Archivu města Plzně, Daniela Doležala ze Státního oblastního archivu v Praze, Lenku Neřoldovou ze Státního okresního archivu v Kolíně, Věru Smolovou ze Státního okresního archivu v Příbrami, Martinu Kučerkovou a Lucii Doležalovou z olomoucké pobočky Zemského archivu v Opavě, Miroslava Koudelu ze Státního okresního archivu v Olomouci, Dagmaru Roháčkovou ze Státního okresního archivu v Prostějově, Květoslava Growku ze Státního okresního archivu v Jeseníku a Petra Dvořáčka z Archivu Poslanecké sněmovny. Konečně za pomoc s výběrem pramenů v Zemském archivu v Opavě, Archivu města Ostravy a Státním okresním archivu v Karviné bychom rádi poděkovali historikovi Lukášovi Paterovi. Speciální poděkování patří historikovi Jiřímu Křesťanovi, který pečlivě přečetl rukopis naší monografie a poskytl nám cenné postřehy.

1945-1948

KSČ procházela v letech 1945–1948 několika dynamickými transformačními procesy. První z nich se projevoval v oblasti programu. Vznik mezinárodní protinacistické koalice umožnil exilovému vedení KSČ ještě během války překlenout dosavadní názorové rozdíly uvnitř československého exilu a utvořit společně s představiteli západního zahraničního odboje vládu tzv. Národní fronty, v níž byly vedle komunistů zastoupeny též politické subjekty socialistického a křesťansko-demokratického zaměření. Završil se tak proces postupného sblížení komunistické strany s československou demokratickou levicí, jehož kořeny sahaly do poloviny 30. let.²⁹ Koncept Národní fronty se přitom těšil plné podpoře Sovětského svazu. Podobnou strategii vytváření „lidově demokratických“ režimů ostatně uplatňovalo poválečné komunistické hnutí ve všech střeoevropských státech vznikajícího východního bloku i v některých západoevropských zemích.³⁰

V zájmu koaliční spolupráce se čeští komunisté v roce 1945 vzdali nastolení socialismu prostřednictvím okamžité revoluce. Prioritou jejich politiky se naopak stalo postupné posilování vlivu uvnitř Národní fronty. Poválečný politický systém přitom formálně navazoval na tradiční prvorepublikové ústavní instituce, které pouze částečně modifikoval pro nové poměry. Komunisté navíc omezili užívání radikální sociální rétoriky a předložili československé veřejnosti umírněný program, atraktivní nejen pro průmyslový proletariát, ale též pro mnohé příslušníky středních vrstev a venkovské obyvatelstvo.³¹ Zároveň se strana do značné míry identifikovala s dobovými nacionálními a anti-německými hledisky. Díky tomu se komunistická strana v očích podstatné části společnosti zbavila nálepky extrémistického hnutí a mohla aspirovat na vedoucí postavení v Národní frontě. To si fakticky vydobyla již v parlamentních volbách v roce 1946 a v únoru 1948 svoji dominanci pouze završila definitivní porážkou opozice.³²

29 KŘEŠŤAN, Jiří: KSČ, Společnost pro hospodářské a kulturní styky s SSSR a obraz Sovětského svazu v prostředí české levicové inteligence (1925–1939). In: KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (ed.): *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, sv. 2. Praha, Dokořán – ÚSD AV ČR 2004, s. 84–109.

30 KŘEN, Jan: *Dvě století střední Evropy*. Praha, Argo 2005.

31 KAPLAN, Karel: *Znárodnění a socialismus*. Praha, Práce 1968.

32 KOCIAN, Jiří – SMETANA, Vít (ed.): *Květnové volby 1946 – volby osudové? Československo před bouří*. Praha, Euroslavica 2014; KAPLAN, K.: *Pět kapitol o únoru*; VEBER, Václav: *Osudové únorové dny 1948*. Praha, NLN 2008.

Vedle cílevědomého budování pozic ve správních aparátech, bezpečnosti či médiích byla politika Národní fronty, kterou komunisté uplatňovali v letech 1945–1948, primárně zacílena na získání sympatií většiny obyvatelstva a byla spojena s benevolentním uplatňováním třídních hledisek. Vedení strany tento kurz opustilo až na podzim 1948, částečně kvůli mezinárodní situaci a intervenci Sovětského svazu, částečně pod nátlakem radikálnějších složek uvnitř strany. KSČ tehdy ustoupila od původní snahy přesvědčit obyvatelstvo o své kompetenci řídit stát a stále častěji se uchýlovala k direktivním a násilným metodám.³³

Výše nastíněný posun v programové oblasti vytvořil podmínky pro poválečné zmasovění KSČ. Strana se v letech 1945–1948 otevřela téměř neregulovanému přílivu nových členů, jimž zpočátku ponechávala určitou ideologickou pluralitu a nevyžadovala od nich přísnou stranickou disciplínu. Tento postup ostře kontrastoval s předválečnými poměry. KSČ totiž dříve na přelomu 20. a 30. let prošla vlnou vnitřních názorových střetů a následných čistek, které výrazně redukovaly počet jejích členů.³⁴ Komunističtí aktivisté byli díky svému konfliktnímu vztahu k prvorepublikovému režimu mnohdy nuceni pracovat v poloilegalitě a trestně právní postihy je stavěly na okraj společnosti.³⁵ V druhé polovině 30. let se sice konflikt státu a KSČ zmírnil, přesto však poválečné rozšiřování členské základny a snaha integrovat do strany široké spektrum společenských skupin byly zásadní změnou strategie. Obrovský spontánní zájem obyvatelstva o členství navíc KSČ cíleně podněcovala náborovými kampaněmi.³⁶ Do konce roku 1947 tak vstoupilo do jejích řad v českých zemích na 1 275 000 členů.³⁷ Nábor pokračoval i po nastolení diktatury. Na konci roku 1948 strana čítala na 2 268 000 členů,³⁸ což představovalo 25,88 % populace.³⁹ Situace se změnila až na přelomu let 1948/1949, kdy vedení strany provedlo rozsáhlou prověrku, jež odstartovala proces postupné redukce a disciplinace členské základny KSČ.⁴⁰

33 KŘEŠŤAN, Jiří: Zdeněk Nejedlý a problém českého národního komunismu. In: KALOUS, Jan – KOCIAN, Jiří (ed.): *Český a slovenský komunismus (1921–2011)*. Praha, ÚSTR – ÚSD AV ČR 2012, s. 299–305.

34 RÁKOSNÍK, Jakub: Bolševizace odborů v roce 1929 očima „poražených“. In: KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (ed.): *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu, sv. 4*. Praha, ÚSD AV ČR 2005, s. 34–54; RUPNIK, J.: *Dějiny komunistické strany Československa*, s. 57–114.

35 Srov. KROSNÁŘ, Josef: *Zlaté pražské časy*. Praha, Svoboda 1966, s. 77–149; KOZELKA, Bedřich: *Vzpomínky*. Praha, Práce 1968, s. 58–110.

36 MAŇÁK, Jiří: Vývoj početního stavu a sociálního složení KSČ v letech 1948–1968. In: *Soudobé dějiny*, roč. 6, č. 4, (1999), s. 460–478; ŠLOUF, J.: *Podvedená strana*, s. 153–210.

37 NA, f. 1261/2/5, sv. 5, a. j. 26, přehled rozložení členů KSČ v místních a závodních organizacích, věkového a sociálního rozvrstvení, zpracováno podle dodaných členských listů k 31. 12. 1947.

38 Tamtéž, přehled rozložení členů KSČ v místních a závodních organizacích, věkového a sociálního rozvrstvení, zpracováno podle dodaných členských listů k 31. 12. 1948.

39 Soupisy obyvatelstva v Československu v letech 1946 a 1947. In: *Československá statistika*, sv. 184, Praha 1951, s. 12.

40 ČERNÁ, Marie – CUHRA, Jaroslav (ed.): *Prověrky a jejich místo v komunistickém vládnutí: Československo 1948–1989*. Praha, ÚSD AV ČR 2013, s. 12–19.

Zmasovění KSČ i její nová vládní zodpovědnost si v letech 1945–1948 vynutily dramatickou změnu její dosavadní vnitřní organizace. Bylo třeba vybudovat dostatečně široký a výkonný aparát, který by byl schopen řídit činnost statisíců nových stoupenců. Již pouhá registrace členů, vystavování stranických legitimací a vybírání členských příspěvků znamenaly v roce 1945 obrovsky náročný technický problém. Personál sekretariátů ale musel být posílen ještě z dalších důvodů. KSČ vystoupila z opozice a její politika již nemohla být postavena na organizování stávek a protestních shromáždění. Už nestačila pouhá kritika vládní politiky, strana se nyní sama musela na výkonné moci podílet. Její členové a sympatizanti zaujali klíčové pozice v množství správních úřadů na všech úrovních, od ministerstev až po místní národní výbory. Z toho důvodu bylo nezbytné vytvořit profesionální stranický aparát schopný koordinovat práci stoupenců hnutí v mnoha specializovaných oborech. V letech 1945–1948 proto probíhal rychlý proces byrokratizace KSČ, v jehož průběhu mnohonásobně vzrostl počet placených zaměstnanců strany.⁴¹ Adekvátním způsobem se přitom také posiloval vliv aparátu strany na úkor jejích volených orgánů.⁴² Únor 1948 proces byrokratizace ještě více urychlil tím, že KSČ převzala dominantní postavení ve všech veřejných institucích, úřadech a spolcích, čímž se nároky na stranickou organizační strukturu nadále zvyšovaly a vliv profesionálního aparátu dále sílil.

Síť organizací KSČ byla v českých zemích v letech 1945–1948 tvořena čtyřmi úrovněmi: ústřední, krajskou, okresní a místní. Regionální stupně strany přitom vznikaly zprvu živelně již během revoluce na jaře 1945. Jejich územní členění se pak postupně podřizovalo požadavku politického soupeření s konkurenčními stranami Národní fronty. Z toho důvodu byly krajské sekretariáty zřizovány v sídlech volebních krajů a okresní sekretariáty v sídlech okresních národních výborů. V roce 1945 bylo v českých zemích obnoveno 19 volebních krajů a 154 správních okresů (plus 7 měst se zvláštním statusem okresu).⁴³ Toto administrativní dělení trvalo do začátku roku 1949, kdy územní reformou vzniklo 13 správních krajů a 180 správních okresů (plus 7 měst se zvláštním statusem). Aparát komunistické strany tyto změny kopíroval.⁴⁴

41 KAPLAN, Karel: *Aparát ÚV KSČ v letech 1948–1968. Studie a dokumenty*. Praha, ÚSD AV ČR 1993.

42 ŠLOUF, J.: *Podvedená strana*, s. 129–149.

43 Volby do Ústavodárného národního shromáždění dne 26. května 1946. In: *Zprávy státního úřadu statistického*, č. 27, roč. 1946, řada B-2, s. 180–183; Dekret presidenta republiky o územní organizaci správy, vykonávané národními výbory ze dne 27. 10. 1945, č. 121/1945 Sb.

44 Zákon o krajském zřízení ze dne 21. 12. 1948, č. 280/1948 Sb.; Vládní nařízení o územní organizaci okresů v českých zemích ze dne 18. 1. 1948, č. 3/1949 Sb.

REKONSTRUKCE REGIONÁLNÍCH ELIT KSČ V LETECH 1945–1948

JAKUB ŠLOUF

Výstavba stranické struktury v letech 1945–1948 vycházela souběžně ze dvou odlišných směrů – jednak ze spontánní iniciativy stoupců komunistického hnutí v jednotlivých částech republiky (směr zdola), jednak z činnosti ústředí strany, které systematicky pověřovalo své exponenty výkonem některých významných regionálních funkcí (směr shora). Na úrovni okresů a krajů se obě tyto tendence protínaly.

Největší překážku představoval nedostatek zkušených pracovníků. Předválečné rezervoáry komunistických funkcionářů totiž nejen nepostačovaly pro nevídaný rozměr poválečné organizační expanze, ale navíc byly značně prořídlé následkem nacistické perzekuce. Dokonce i na úrovni okresů a krajů proto zpočátku scházely osoby se zkušenostmi s vedoucími pozicemi v meziválečné KSČ. Velká část stranických regionálních elit byla již v roce 1939 zatčena a internována do nacistických koncentračních táborů.⁴⁵ Perzekuce poté postupně decimovala i následující garnitury domácího komunistického odboje. Jen v pražském kraji bylo podle stranických údajů z původních 8 500 členů za války 3 396 vězněno, 1 014 ubito či popraveno a 329 padlo při Pražském povstání.⁴⁶ V konečné fázi války proto v regionech působily komunistické odbojové organizace a partyzánské skupiny, které často neměly téměř žádnou personální kontinuitu s předválečnými stranickými strukturami.⁴⁷ Přitom právě tyto skupiny s komunismem jen volně spojených odbojářů se na přelomu dubna a května 1945 zapojovaly do příprav protinacistických povstání v jednotlivých městech a přebíraly zde veřejnou správu. V některých případech rovněž pro KSČ zabíraly vhodné budovy a zřizovaly zde její sekretariáty.⁴⁸

45 Srov. HÁJKOVÁ, Alena: *Praha v komunistickém odboji*. Praha, Svoboda 1984; ULLRICH, Josef: *Šest let za osnatým drátem*. Plzeň, Volnost 1945, s. 84; ŽÁK, Jiří: *Deset posledních dnů – Buchenwald*. Plzeň, Volnost 1945; KOZELKA, B.: *Vzpomínky*, s. 101–158.

46 SOA v Praze, f. KV KSČ Praha, k. 1, Krajská konference v Praze 1.–2. 9. 1945.

47 HÁJKOVÁ, A.: *Praha v komunistickém odboji*.

48 SOA v Praze, f. KV KSČ Praha, k. 1, složka Krajská konference v Praze 1.–2. 9. 1945, zápis schůze tajemníků pražského kraje z 23. 6. 1945; PAVELČÍKOVÁ, Nina: Politika a pozice politických stran Národní fronty v regionech země Moravskoslezské od osvobození do února 1948. In: PEJČOCH, Ivo – TOMEK, Prokop (ed.): *Od svobody k nesvobodě*. Praha, Vojenský historický ústav – Ministerstvo obrany 2011, s. 15–23; LAŠTOVKA, Vojtěch: Protifašistický odboj na Plzeňsku v předvečer květnového povstání v roce 1945. In: *Minulostí Západočeského kraje*, č. 7 (1970), s. 16–20; TÝŽ: *Plzeň v boji proti fašismu. Stručné dějiny odboje Plzeňanů proti fašistickým okupantům 1938–1945*. Plzeň, Západočeské nakladatelství 1975, s. 114–115.

Personální obsazení těchto revolučních národních výborů a revolučních stranických sekretariátů bylo improvizované a z pohledu stranického ústředí mnohdy nedůvěryhodné, neprověřené předválečnou spoluprací. Pro expanzi KSČ však byla iniciativa domácího odboje naprosto klíčová. Umožnila straně obsadit silné pozice v revolučních národních výborech po celé republice a s předstihem před ostatními politickými subjekty vytvořit organizační síť. To vše v době, kdy dopravní spojení z regionů do pražského centra fungovalo jen velmi omezeně v důsledku škod způsobených válkou.⁴⁹ Tito jedinci také poskytovali komunistické straně legitimitu odvozovanou od zásluh (skutečných i fiktivních) v domácím odboji.

Určitý nesoulad ovšem spočíval v programové rovině. Příslušníci poslední garnitury domácího odboje byli většinou velmi kritičtí ke stranicko-politickému systému předválečné éry a nebyli jasně politicky diferencováni. Obecně se v těchto kruzích na konci války předpokládalo, že nebude obnoven předchozí systém politických stran a že vznikne jednotné levicové politické hnutí zahrnující nejen komunisty, ale též všechny ostatní socialisty. Zároveň tito sympatizanti očekávali okamžité provedení socialistické revoluce. K takovým rázným řešením inklinovali díky své odbojové zkušenosti, a navíc byli vyzbrojeni pro jejich případnou realizaci. Podobné radikální postoje navíc rezonovaly v některých tradičních dělnických komunitách, které pak mnohdy odmítaly přijímat do strany příslušníky středních tříd či tolerovat konkurenční politické organizace.⁵⁰ Politická linie nižších stranických stupňů proto na řadě míst nebyla plně kompatibilní s novým umírněným programem KSČ zformulovaným v exilu. Vedení strany muselo koncept Národní fronty do stranické organizační sítě prosadit „shora“. V regionech muselo vysvětlovat nezbytnost spolupráce s ostatními politickými subjekty a účelnost náborových kampaní. Činilo tak v zájmu celkového politického úspěchu navzdory rezervovanému postoji některých svých dosavadních sociálních opor.⁵¹

Jak již bylo uvedeno, v řadách příslušníků domácího odboje přetrvávaly tendence k „partyzánským“ metodám politiky. Nestandardní bezpečnostní a hospodářské poměry v květnu 1945 způsobily, že mezi relativně běžné nástroje výkonu moci v regionech patřilo neoprávněné věznění politických konkurentů, násilnosti v internačních táborech pro Němce, vraždy nepohodlných svědků či rozkrádání majetku konfiskovaného Němcům a kolaborantům (zejména v pohraničí). Někdejší odbojové skupiny přitom mnohdy využívaly vlastní ozbrojené složky Revolučních gard.⁵²

49 NOVÝ, Vilém: Z prvních dní osvobození Ostravska. In: *Ostrava*, č. 3 (1966), s. 266–273.

50 SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, k. 297, zápisy mimořádné schůze sekretariátu 8. 6. 1945 a 25. 6. 1945.

51 Protichůdné názory byly velice rozšířené zejména na Ostravsku. NA, f. 1261/2/5, sv. 69, a. j. 387, schůze PKV KSČ 9. 11. 1945, diskusní příspěvek Josefa Lampy.

52 Například skupina někdejších příslušníků domácího odboje soustředěná kolem místopředsedy Revolučního národního výboru v Plzni Václava Hrbka byla podezřelá z rozkrádání majetku

Tyto praktiky v některých regionech představovaly jeden z konstitutivních prvků utváření lokálních klientelistických sítí, o něž se opírala rodící se organizační struktura KSČ. Zároveň ovšem potenciálně ohrožovaly pracně budovanou image strany, a proto nezřídka vedly k zásahům ústředí, které se snažilo zamezit skandalizaci strany. Nejznámějším protagonistou podobných nonkonformních postupů byl komunistický poslanec Jaroslav Honzák (alias Jiří Sosnar).⁵³ Tento velitel partyzánské skupiny Moravská brigáda v květnu 1945 zcela ovládl olomoucký region a volně dosazoval své stoupence do nejdůležitějších regionálních úřadů. K jeho někdejšími spolupracovníkům z Moravské brigády patřili například předseda ÚNV v Olomouci Václav Stibor (alias Kladenský)⁵⁴ a předseda ONV Olomouc-venkov Otto Ryznar (alias Kant).⁵⁵ Prostřednictvím této klientelistické sítě byla provozována a kryta celá řada kriminálních aktivit.⁵⁶

Kontroverzní byla však Honzákova činnost také z politického hlediska. Honzák totiž v roce 1945 uložil na krajském sekretariátu KSČ v Olomouci množství zbraní, které plánoval v budoucnu využít při případné revoluci proti koaličním partnerům z Národní fronty. Později neuposlechl výslovný příkaz předsedy strany Klementa Gottwalda, část zbraní neodevzdal úřadům a nelegálně ji ukryl u svých spolupracovníků v Olomouci-Hodolanech. Při vy-

v západočeském pohraničí za užití Revolučních gard. Podobná situace byla na Olomoucku. Příslušníci někdejší olomoucké partyzánské skupiny Moravská brigáda, vedení Jaroslavem Honzákem, se podle svědectví současníků podíleli na zpronevěrách majetku v pohraničí, korupci v národním podniku Moravia v Mariánském údolí a na bití, znásilňování a vraždách v internačním táboře pro Němce v Nových Hodolanech. Skupina byla rovněž podezřelá z toho, že donutila k sebevraždě redaktora Vladimíra Laštovičku, aby nemohl svědčit o kolaboraci některých jejích příslušníků za okupace. Při svých aktivitách se opírali o vlastní ozbrojené jednotky z řad údajných jugoslávských partyzánů. Rovněž na Kolínsku komunističtí funkcionáři národních výborů kryli sadistické aktivity svých stoupenců v internačním táboře v Ratboři. Také zde údajně docházelo k vraždám na objednávku, prováděným ozbrojenými skupinami vydávajícími se za partyzány. Většina těchto případů nebyla nikdy řádně vyšetřena. ABS, svazek H-208, agenturní zpráva pramene „Rybář“ 12. 9. 1954; NA, f. 1261/2/5, sv. 65, a. j. 366, zápis schůze PKV KSČ v Olomouci 1. 3. 1948; STANĚK, Tomáš: *Poválečné „excesy“ v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování*. Praha, ÚSD AV ČR 2005, s. 202, 269–274; ŠLOUF, J.: *Podvedená strana*, s. 112–115.

- 53 Jaroslav Honzák alias Jura/Jiří Sosnar (1914–1989), dělník, člen KSČ od 1930, od 1935 okresní tajemník KSČ v Kroměříži, 1941–1942 vězňem a propuštěn, činný v odboji, 1945 tajemník ilegálního KV KSČ v Olomouci, 1945 tajemník KV KSČ v Olomouci, 1945–1948 poslanec, 1948 v důsledku tzv. krčmaňské aféry odvolán z funkcí a vyloučen z KSČ, spisovatel, 1957 přijat znovu do KSČ, redaktor časopisu *Květy*, 1958–1960 spolupracovník StB ve Svazu československých spisovatelů. APS, f. PSNFS, inv. č. 2450, Jiří Sosnar-Honzák.
- 54 Václav Stibor alias Kladenský (1892–1968), vystudoval České vysoké učení technické v Praze, bankovní úředník, ve 30. letech člen Svazu přátel SSSR, činný v odboji, 1945 člen KSČ, 1945–1947 předseda MNV v Olomouci, 1945–1947 předseda KV KSČ v Olomouci. NA, f. ÚV ČSPB, členský spis Václav Stibor.
- 55 NA, f. 1261/2/5, sv. 64, a. j. 357, složení krajského vedení KSČ v Olomouci, 1945; BUREŠOVÁ, Jana (ed.): *Dějiny Olomouce*, sv. 2. Olomouc, Univerzita Palackého 2009, s. 273–374.
- 56 Detailní popis viz poznámka výše. ABS, svazek H-208, agenturní zpráva pramene „Rybář“ 12. 9. 1954; NA, f. 1261/2/5, sv. 65, a. j. 366, zápis schůze PKV KSČ v Olomouci 1. 3. 1948.

šetřování tzv. krčmaňské aféry na podzim 1947 pak pracovníci ministerstva spravedlnosti odhalili existenci skladu zbraní a zatčený Honzák se stal pro KSČ rizikovým faktorem v očekávané volební kampani. Proto byl ještě před únorem 1948 zbaven všech funkcí a následně v březnu vyloučen ze strany.⁵⁷

Druhou výraznou skupinou, o níž se opírala poválečná obnova komunistické strany, byli političtí vězni z koncentračních táborů. Ti byli zpravidla do svých domovů repatriováni během května 1945 a okamžitě se zapojovali do politické činnosti, pokud jim to dovozoval zdravotní stav.⁵⁸ Na rozdíl od většiny příslušníků poslední garnitury domácího odboje patřila řada politických vězňů k předválečným regionálním lídrům KSČ. Měli proto nepoměrně více zkušeností se stranickou disciplínou 30. let a disponovali též osobními vazbami na pracovníky stranického ústředí z předválečné éry. Díky tomu byli informovanější a novou politickou linii Národní fronty snáze přijímali i flexibilněji interpretovali. Někteří z nich navíc působili v regionální samosprávě již před válkou, a proto byli schopnější vykonávat veřejné funkce v národních výborech.⁵⁹ Ani pro zkušené předválečné funkcionáře však nebylo vždy jednoduché zasednout za společný jednací stůl s partnery z jiných politických stran, neboť za první republiky byla velká část z nich vězněna z politických důvodů.⁶⁰ I oni tedy v sobě museli potlačit dosavadní zažitě instinkty, aby dokázali akceptovat koncept Národní fronty.⁶¹ Mnozí z nich považovali poválečnou politiku KSČ za „shnilý kompromis“.⁶²

Velkou výhodou politických vězňů byla šíře jejich konexí vzniklých za války. Společné zážitky z koncentračních táborů totiž vytvářely mezi funkcionáři intenzivní pouta sounáležitosti a solidarity, překračující hranice regionů, kterých bylo možno využívat v následujícím politickém životě.⁶³

57 ABS, svazek H-208, vyhodnocení akce „Partyzán“, 1952; NA, f. 1261/2/5, sv. 65, a. j. 366, zápis schůze PKV KSČ v Olomouci 2. 2. 1948.

58 SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, Krajská disciplinární komise, k. 570, spis č. 240, dopis Jaromíra Hrbka Klementu Gottwaldovi, Rudolfu Slánskému, Václavu Davidovi, Marii Švermové, Václavu Kopecnému a Ladislavu Kopřivovi z 10. 9. 1945; KOZELKA, B.: *Vzpomínky*, s. 101–158.

59 Zkušenosti s meziválečnou samosprávou měli z poválečných komunistických lídrů v národních výborech například pražský primátor Václav Vacek, plzeňský primátor Josef Ullrich či ostravský primátor Josef Kotas. VACKOVÁ, Marie – VACEK, Václav: *Vzpomínky*. Praha, Mladá fronta 1964; KOTAS Josef: *Vzpomínky na boj proti fašismu na Ostravsku, v emigraci v období II. světové války a návrat do osvobozené vlasti*. In: *Ostrava*, roč. 8 (1975), s. 291–310.

60 Z výrazných poválečných regionálních funkcionářů KSČ byli za první republiky trestně stíháni například Josef Krosnář v Praze, Jan Kučera v Olomouci, Karel Štekl v Plzni či Josef Kotas v Ostravě; Štekl a Kučera dokonce za špionáž ve prospěch Sovětského svazu. SOA v Praze, f. KST Praha, sp. zn. Tk 4076/32, Jaroslav Neliba a spol.; BUREŠOVÁ, J. (ed.): *Dějiny Olomouce*, s. 154; LAŠTOVKA, Vojtěch: *Stále v boji. KSČ na Plzeňsku v boji proti hladu, fašismu a válce*. Plzeň, Západočeské nakladatelství 1966, s. 113–118; KROSNÁŘ, Josef: *Zlaté pražské časy*, s. 125–143.

61 NA, f. 1261/2/5, sv. 69, a. j. 387, schůze PKV KSČ 9. 11. 1945, diskusní příspěvek Josefa Lampy.

62 Tamtéž, a. j. 388, schůze PKV KSČ 5. 12. 1946, výrok Vítězslava Fuchse.

63 Například spolupráce prvního tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného s náměstkem ministra vnitra Jindřichem Kotalem či tajemníkem Jiřím Hendrychem vycházela ze společného pobytu